

УДК 340.1+378.1

Наталія Бондар,аспірант кафедри приватного та соціального права
Сумського національного аграрного університету

ЮРИДИЧНА (ПРАВНИЧА) ОСВІТА У ПЕРІОД ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1917–1921 РР.): ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті здійснюється аналіз процесу розвитку юридичної (правничої) освіти у період визвольних змагань 1917–1921 рр. Зазначено, що історичний досвід діяльності Центральної Ради, П. Скоропадського та Директорії у процесі формування юридичної (правничої) освіти має як теоретичне, так практичне значення.

Ключові слова: юридична (правничка) освіта, Українська Народна Республіка, Центральна Рада, Директорія, українська революція.

Постановка проблеми. Історичні аспекти розвитку юридичної (правничої) освіти доби визвольних змагань 1917–1921 рр. є доволі суперечливим фактом в історії формування та становлення вітчизняної юридичної (правничої) освіти. У 1917 р. почалася Українська національна революція, яка була однією із надзвичайних подій початку ХХ ст. і мала епохальне історичне значення. Після тривалого історичного періоду русифікації, національного та соціального поневолення на початку ХХ ст. український народ відновив свою незалежну державу. У той час Україна пережила різні форми національної державності: Українську Народну Республіку за Української Центральної Ради, Українську Державу – Гетьманат П. Скоропадського, Українську Народну Республіку за Директорії і Західноукраїнську Народну Республіку, але державну незалежність втримати не змогла [2, с. 88].

Незаперечним фактом є те, що сучасна вітчизняна юридична (правничка) освіта є результатом тривалого процесу її формування та розвитку. Погоджуємося з думкою О.М. Завальнюка про те, що одним із невідкладних завдань тодішньої молоді вищої школи, яка формувалася на основі національно-державницької ідеології, була підготовка фахових, національно свідомих юристів, які б забезпечували на цивілізованому рівні судочинство, готували прогресивні закони, сприяли формуванню високої правової культури в суспільстві, надавали управлінським кадрам необхідну підтримку і допомогу, без якої неможливо збудувати правову державу відповідно до стандартів європейських країн [5, с. 325].

Метою дослідження є висвітлення важливих сторінок української історії, а саме розвитку юридичної (правничої) освіти за доби Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського та Директорії, а також проведення аналізу подій, їхнього впливу на формування юридичної (правничої) освіти з метою проектування модернізації останньої у сучасних умовах.

Стан дослідження. Проблемам розвитку системи вищої освіти окресленого періоду присвячено чимало наукових публікацій, зокрема, це наукові праці С.О. Сірополька, О.М. Завальнюка, І.Г. Передерій, А.О. Копилова та інших. Однак процес розвитку юридичної (правничої) освіти в Україні доби Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР залишається не досить вивченим.

Виклад основного матеріалу. Кожен із досліджуваних періодів мав свої особливості, переваги та недоліки.

Доба Центральної Ради (1917 – квітень 1918). Перемога лютневої революції 1917 р. та крах самодержавства створили сприятливі умови для формування національної освіти в цілому по всій території нашої держави. Щодо досліджуваного питання слушною стала позиція громадського діяча та дипломата того періоду П. Пилипчука, який вважав, що «...коли взяти, наприклад, юридичні факультети кращих російських університетів і ті дисципліни в них, які викладаються там устами кращих, признаних світочів науки, то ви не тільки побачите, але й глибоко відчуєте – російську державність. Таким чином головним завданням вищої школи, взагалі, є чиста наука і ті прикладні науки, які освітлюють, обґрунтовують державну ідею того або іншого народу <...> Все говорить за те,

що Україні потрібен Університет, де б кувалася своя думка, де б виховувались наші громадяни, де б черпала свої соки Українська Культура...» [1, с. 357-358]. Таким чином, розбудова освіти почалася саме з процесу українізації вищих навчальних закладів, що вже існували, та створення власних українських університетів.

У зв'язку з тим, що процес українізації вищої школи супроводжувався відчайдушним опором, влада вимушена була піти на створення власних українських вищих навчальних закладів. Так, на початку жовтня 1917 року відбулося відкриття першого національного вищого навчального закладу – Київського українського народного університету.

Відповідно до «Клопотання Комісії по заснуванню Київського українського народного університету перед Генеральним секретарем освіти про фінансову підтримку», адміністративно-господарська комісія ухвалила відкриття 4 факультетів: природознавчого, філологічного, правничого та медичного [1, с. 355].

Курс навчання охоплював три (в класичних університетах – чотири) роки. Лекторами найняли майже 30 осіб. Найбільш відомі з них – професори М. Туган-Барановський, Б. Кістяківський, Г. Павлуцький, А. Лобода, О. Лук'яненко, В. Зеньківський, І. Ганицький, Д. Граве, В. Лучицький та ін. У листопаді контингент студентів нараховував 800 осіб. На підготовчих курсах навчалися 570 юнаків і дівчат. Навчання було платним [6, с. 20].

Отже, погоджуємося з думкою І. Г. Передрій, що Київський український народний університет, у тому числі і правничий факультет, не був досконалим вищим навчальним закладом. Зокрема, він не давав повної (класичної) вищої освіти, до нього вступали люди з дуже різною освітньою підготовкою. Університет працював деякий час без повних прав, статуту. З цього погляду університет виглядав як сурогат. Навчання у ньому давало широку освіту лише тим, хто вже мав диплом класичного університету. Однак позитивне значення полягало в тому, що це була перша спроба створення українського вищого навчального закладу. Він довів, що Україна має і власні викладацькі сили відповідного рівня, і бажаючих здобувати саме українську високу освіту, що давало можливість у найближчому майбутньому на його основі закласти Український державний університет [8, с. 84].

Доба Гетьманату П. Скоропадського (29 квітня 1918 – 14 грудня 1918). З моменту приходу до влади П. Скоропадського розпочинається новий період формування

української державності. Уряд Української держави або Рада міністрів у своєму складі мала спочатку Міністерство народної освіти, в червні 1918 року воно було перейменовано на Міністерство народної освіти та мистецтва. Міністерство складалося з департаментів вищої, середньої, нижчої та професійної освіти.

Політика відкриття українських університетів була продовжена і за часів Гетьманату П. Скоропадського. Частина новостворених навчальних закладів містила правничі факультети. Так, наприклад, 21 квітня 1918 року у Полтаві був створений Український народний університет у складі двох факультетів – історико-філологічного та соціально-правничого.

На Загальних зборах студентів Київського українського народного університету 24 жовтня 1918 року була ухвалена пропозиція створити Український державний університет, при цьому розглядалося два шляхи вирішення цього питання, а саме: або надання державності університету із залишенням за ним помешкання та майна Університету св. Володимира, або об'єднанням з останнім. Другий варіант відкидався, адже, на думку студентства, залишення Університету св. Володимира в теперішньому його стані є неможливим, бо в умовах пануючого ворожого до українства напрямку в цьому університеті повстане гостра боротьба між професорськими Колегіями й обома складами студентства, яка припинить або зовсім знищить культурну діяльність Українського народного університету [1, с. 356].

У липні 1918 р. Київський український народний університет отримав статус державного. Мовою викладання була українська, але деякі курси могли викладатися російською мовою. Діяльність університету здійснювалась відповідно до імператорського університетського статуту 1884 року з пізнішими змінами та доповненнями.

Наказом Міністра освіти від 12 серпня 1918 року по правничому факультету було затверджено професорів Державного українського університету, а саме: 1. Штатним ординарним професором – Михайла Туган-Барановського, ординарного професора Петроградського університету, доктора політичної економії, по кафедрі політичної економії; 2. Виконуючим обов'язки ординарного професора – Богдана Кістяківського, ординарного професора університету Св. Володимира, доктора громадянського права, по кафедрі громадянського права; 3. Виконуючим обов'язки екстраординарного професора – Федора Мищенко, ординарного професора Київської духовної академії, магістра

церковного права, по кафедрі церковного права; 4. Виконуючим посаду екстраординарного професора – Сергія Веселовського, доцента Київського політехнічного інституту, по кафедрі статистики [4, с. 353].

Таким чином, 6 жовтня 1918 року у Києві відкрився перший Державний український університет (на базі Київського українського народного університету).

Відповідно до Закону Ради міністрів «Про відкриття чотирьох кафедр українознавства у Харківському та Новоросійському державних університетах» від 28 вересня 1918 року, було запроваджено відкриття нових кафедр історії України, історії української мови і історії українського письма – на історико-філологічному факультеті та кафедрі історії західно-руського права – на юридичному факультеті, окрім того, вивчення цих наук було обов'язковим для студентів [9].

Як цілком слушно зауважує дослідниця І. Г. Передерій, запровадження виявилось досить непростою справою, оскільки стара професура здебільшого показала в питанні українізації вищої освіти реакційний ухил. Лише в Харківському університеті українським викладачів було запроваджено досить швидко, але тільки завдяки тому, що ініціаторами справи виявилися самі викладачі. В інших вищих школах України справа була набагато гіршою [8, с. 81].

На думку П. Феденко, апарат гетьманської держави не сприяв розвитку Української народної освіти і науки. Так, у Києві, в столиці України, давній університет Св. Володимира залишено в російських руках, і цей університет був осередком, де купчилися запеклі вороги українського університету; влада призначила приміщення в далекому передмісті Києва. Другий український університет засновано в Кам'янці-Подільському восени 1918 року. Зате, окрім російських університетів у Києві, Харкові та Одесі, гетьманська влада заснувала ще один державний російський університет у Катеринославі. Так, за податки, зібрані з українського народу, надалі провадилася русифікація України [11, с. 7].

Ще одним важливим кроком у становленні та розвитку юридичної (правничої) освіти цього періоду стало заснування Української академії наук 14 листопада 1918 р. Відповідно до Статуту, Українська академія наук у Києві є найвищою науковою установою на Україні, що перебуває у безпосередньому підпорядкуванні верхній владі. Академія поділялася на три відділи: перший – історико-філологічних наук, при якому – клас українського красного письменства; другий – фізико-математичних наук з класом прикладного природознавства; третій – соці-

альних наук з класами наук юридичних та економічних [10]. У 1919 році при Академії наук була створена правничо-термінологічна комісія, метою якої стало створення академічного словника правничої термінології. Склад комісії не був постійним у зв'язку з політичною нестабільністю. Згодом цю комісію очолив академік О. Левицький, а до складу увійшли академіки А. Кримський (філолог), Б. Кістяківський (філософ права) та 20 юристів-практиків.

Доба Директорії (14 грудня 1918 – листопад 1921 рр.) Ще одним державним українським закладом вищої освіти став Кам'янець-Подільський державний університет. Відкриття останнього планувалось у складі чотирьох факультетів: історико-філологічного, фізико-математичного з двома відділеннями – математичним та природно-історичним, правничого і богословського. Але першого навчального року до роботи приступили лише перших два. Як свідчить О. М. Завальнюк, про підготовку правників у 1918 р. тут не йшлося, це було пов'язано з недостатньою матеріально-технічною базою вишу, кадровими проблемами, відсутністю повноцінної бібліотеки тощо [5, с. 326].

8 квітня 1919 р. на засіданні Ради народних міністрів УНР був заслуханий доклад керуючого міністерством освіти щодо відкриття з 1 квітня 1919 року при Кам'янець-Подільському державному університеті правничого факультету з асигнуванням в 435.000 гривень [3, с. 296]. Отже, правничий факультет в Кам'янець-Подільському університеті був створений пізніше, відносно історико-філологічного та фізико-математичного факультетів.

Був закріплений штат правничого факультету університету, відповідно до якого було призначено 11 ординарних професорів, 4 екстраординарних, 9 доцентів, 1 декан та по одному секретарю, діловоду та канцелярському урядовцю [5, с. 328].

У Кам'янець-Подільському університеті на правничому факультеті було створено 15 кафедр: 1. Енциклопедії права. Історії філософії права. 2. Римського права. 3. Державного права. 4. Історії слов'янського права. 5. Історії українського права. 6. Історії російського права. 7. Політичної економії і статистики. 8. Адміністративного права. 9. Міжнародного права. 10. Карного права і карного процесу. 11. Цивільного права і цивільного процесу. 12. Фінансового права. 13. Торговельного права і торговельного процесу. 14. Канонічного права. 15. Карної медицини [5, с. 328]. Передбачалося, що кількість кафедр могла бути збільшена у разі виникнення потреб щодо забезпечення

навчального процесу – так, наприклад, у листопаді 1920 р. були засновані кафедри кооперації та місцевого самоврядування [7, с. 214]. Отже, це були обов'язкові дисципліни, але в навчальний план були включені загальні дисципліни, а саме економічна географія, історія України, політекономія, статистика та інші. Усього навчальне навантаження студента становило 32 години на тиждень.

Навчальний процес відбувався у формі лекцій, семінарів та самостійної роботи студентів. Підсумковий контроль був у вигляді іспитів та заліків, які склалися одразу після завершення викладання навчального курсу.

В університеті була створена власна бібліотека, яка, за архівними даними, постійно поповнювалась. Окрім того, викладачі готували курси лекцій із дисциплін, які також поповнювали фонди університетської бібліотеки.

У грудні 1919 року за протекцією І. Огієнко на правничому факультеті була створена комісія з розробки словника правничої термінології [7, с. 145]. Згодом на факультеті була створена ще одна комісія з перекладу російських законів українською мовою.

Відстояти державну незалежність України на початку ХХ століття через несприятливі внутрішні й зовнішні обставини не вдалося. Однак, поряд із гіркою тяжкою поразкою, цей час приніс українцям і певні здобутки: значно зросла, особливо на Східній Україні, національна свідомість, яка поширилася на всі верстви суспільства України. Український народ здобув впевненість у власних силах, сформував почуття поваги до себе, самоцінності тощо [2, с. 93].

Висновки

Підсумовуючи вищенаведене, резюмуюемо, що отримання юридичної освіти українськими студентами, безперечно, є історико-правовим досягненням у формуванні юридичної (правничої) освіти у 1917–1921 рр. Історичний досвід діяльності Центральної Ради, П. Скоропадського та Директорії у процесі формування юридичної (правничої) освіти має як теоретичне, так і практичне значення. Здійснюючи аналіз досліджуваного питання, слід зазначити як позитивний досвід процесу українізації вищої школи, підготовки національно свідомих фахівців у правничій сфері, праці професорсько-викладацького складу, які активно брали участь у формуванні української інтелігенції, так і допущені помилки, а саме невирішеність таких питань, як недостатність викладацьких кадрів, відсутність матеріально-технічної бази, недосконалість навчального процесу та науково-дослідної діяльності та, врешті-решт, поразка україн-

ської революції 1917-1921 рр., що негативно позначилася на долі українських університетів, які нова влада скасувала.

Отже, розвиток правничої освіти в роки національно-демократичної революції є невід'ємною частиною українського державо- та правотворення, складником розвитку національного освітнього процесу, адже за досить короткий час була спроба реформувати вищу освіту. З великими проблемами та перепонами були створені кафедри українознавства в усіх університетах, виникла мережа правничих факультетів при українських народних університетах, а пізніше – при українських державних, що стало фундаментом для подальшого розвитку.

Список використаних джерел:

1. ALMA MATER. Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції 1917-1920. Матеріали, документи, спогади. Книга 2: Університет св. Володимира за доби Української Центральної Ради та Гетьманату Павла Скоропадського. Київ: Прайм, 2001. 704 с.
2. Бойко І. Історичне значення відродження української державності у період визвольних змагань 1917-1921 рр. *Право України*. 2017. № 3. С. 87-95.
3. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 р. – листопад 1920 р.: Документи і матеріали : у 2-х т., 3-х ч. Том 1 / упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2006. 688 с.
4. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 р. Нью-Йорк, 1954. 512 с.
5. Завальнюк О.М. Підготовка правників у Кам'янець-Подільському державному українському університеті: перший національний досвід (1919-1920 рр.). *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. 2017. Вип 10. С. 324-342.
6. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.): автореф. дис. ... д-ра. іст. наук. Київ, 2011. 37 с.
7. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Рятуння України / упоряд., автор передм. і комент. М.С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2005. 464 с.
8. Передерій І.Г. Розбудова національної системи освіти в Україні за доби Центральної Ради: історичний аспект : монографія. Полтава : Видавництво ПолтНТУ, 2009. 160 с.
9. Про відкриття чотирьох кафедр українознавства у Харківському та Новоросійському державних університетах : Закон Ради міністрів від 28 вересня 1918 року. URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918\(09\)28.zakon.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918(09)28.zakon.php) (дата звернення: 22.11.2018).
10. Статут Української академії наук у Києві. 14 листопада 1918 р. *ЦДАВО України*, Ф. 2201, Оп. 1, Спр. 135, Арк. 22, 38.

11. Феденко П. Історія революції (1917-1921). 2. Влада П. Скоропадського. Інформація про вид-во відсутня. URL: <http://diasporiana.org.ua/istoriya/13843-fedenko-p-istoriya-revoljutsiyi-1917-1921-2-vlada-p-skoropadskogo/> (дата звернення: 28.09.2018).

В статті проводиться аналіз процесу розвитку юридического (правового) образования в период освободительной борьбы 1917-1921 гг. Указано, что исторический опыт деятельности Центральной Рады, П. Скоропадского и Директории в процессе формирования юридического (правового) образования имеет как теоретическое, так практическое значение.

Ключевые слова: юридическое (правовое) образование, Украинская Народная Республика, Центральная Рада, Директория, Украинская революция.

The article deals with the analysis of legal education's development during the period of the liberation struggles (1917-1921). It is noted that the historical experience of the Central Rada, P. Skoropadsky and the Directory activities in the process of legal education formation has both theoretical and practical significance.

Key words: legal education, Ukrainian People's Republic, Central Rada, Directory, Ukrainian Revolution.